

מנחת נסכים – אחרי חטא המרגלים

טו, ג לַעֲשׂוֹת רִיחַ נִיחֹחַ לַה'

בפרשת שמיני עסקנו בתורת הקרבנות במשנתנו של רבינו עובדיה ספורנו, כאשר ראינו שכתוצאה מחטא העגל נתחדש לעם ישראל מצות "המשכן, כליו, זבחיו ומשרתיו". לפני אותו חטא אמנם היו קרבנות, החל בקיץ והבל וכלה ב"נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות כד, ה), אולם היו אלה קרבנות רשות, ואילו אחרי העגל ניתוספו קרבנות החובה. כך נראה לפרש על פי דברי הנביא ירמיה (ז, כב) "כִּי לֹא־דִבַּרְתִּי אֶת־אֲבוֹתֵיכֶם וְלֹא צְוִיתִים בַּיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיָאִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם עַל־דְּבַר־יְהוָה וְזָבַח". וכבר קדם לספורנו הרד"ק (תהלים מ, ז ד"ה זבח ומנחה לא חפצת, אזנים כרית לי, עולה וחטאת לא שאלת), וז"ל:

...וכשהתחילו לחטוא צוה אותם על הקרבנות... ואילו לא חטאו ישראל במדבר, לא צוה אותם האל יתברך על הקרבנות... וכן בעשרת הדברות שהם כוללים כל התורה [על פי שיטת רס"ג רמב"ן ועוד, שכל תרי"ג כלולים בעשרת הדברות] אין בהם זכר לקרבנות...

אם כן, כתוצאה מחטא העגל נצטוונו במשכן וכליו בפרשות תרומה תצוה ויקהל פקודי, נצטוונו בחנוכת אהרן ובניו בפרשת תצוה (על פי שיטת רש"י שחטא העגל קדם לתרומה תצוה) ונצטוונו בקרבנות עולה מנחה שלמים חטאת אשם בפרשת ויקרא, תוך כדי תוספת הלכות ("תֹּרַת הָעֹלָה") ותוספת סוג חדש של קרבן (תודה) בפרשת צו. עד כאן 'לפני-אחרי' בתורת הקרבנות בקשר עם חטא העגל [על פי אותו עיקרון של 'לפני – אחרי' ראינו בפרשת אחרי מות כיצד גם חלק מאיסורי עריות נתחדשו אף הם כתוצאה מחטא העגל והירידה בדרגה הרוחנית של האומה. אולם במאמרנו זה אנו מתרכזים בסוגיות השונות של תורת הקרבנות].

הנה בפרשתנו לומדים אנו על שלב נוסף בתורת הקרבנות, כאשר נתחדשו דיני מנחת-נסכים לקרבנות עולה ושלמים. מבאר הספורנו כיצד שינוי זה הוא תוצאה מחטא המרגלים, כשם שהשינויים הקודמים היו תוצאה מחטא העגל. יסוד הסוגיא הוא שהתורה מציינת "רִיחַ־נִיחֹחַ" (רש"י ויקרא א, ט ענת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני) כאשר הקרבן מגיע אל תועלתו המקסימאלית. עם ירידה בדרגת האומה אחרי חטא העגל וירידה נוספת אחרי חטא המרגלים, היה

צריך לחייב דינים נוספים בתורת הקרבנות כדי שיגיעו לידי "אִשָּׁה רִיח־נִיחֹחַ לָהּ".

על תוספת זו של מנחת-נסכים לקרבנות עולה ושלמים כותב הספורנו (טו, ג-ד ד"ה לעשות ריח ניחוח לה... והקריב המקריב):

הנה עד העגל היה הקרבן "רִיח־נִיחֹחַ" בזולת מנחה ונסכים, כענין בהבל [אמנם לא מצינו את הביטוי "רִיח־נִיחֹחַ" אצל קרבנו. רבינו, לפי הנראה, מפרש "וַיִּשַׁע ה' אֶל-הַבֵּל וְאֶל-מִנְחָתוֹ" כמעין ריח ניחוח, כפי שמשמע מתרגום אונקלוס "והות רעוא מן קדם ה'", כשם שתרגם "אִשָּׁה רִיח־נִיחֹחַ לָהּ" - קורבן דמתקבל ברעוא קדם ה']. ונח [בקרבנות שהקריב אחר המבול "וַיִּרַח ה' אֶת-רִיחַ הַנִּיחֹחַ" (בראשית ח, כא). ועיין משך חכמה שם המבאר כי מ"רִיח־נִיחֹחַ" (וכן "וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ") דייקו חז"ל בבראשית רבה לד, ח שנח הקריב בהר המוריה, שהרי אין מזבח ואין ריח ניחוח בבמה]. ובאברהם [צריך ביאור היכן מצינו קרבנות אצל אברהם, ומנין לנו שהיו לריח ניחוח. ונראה שרבינו מפרש "וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה'" (בראשית יב, ז) מלשון 'זבח', על פי לשון הקודש שהשם עצם נגזר מן הפעל. אשר ל"רִיח־נִיחֹחַ", דבריו מעוגנים בחז"ל (מובאים ברש"י לבמדבר כג, ד ד"ה את שבעת המזבחות) אודות חשיבות המזבחות שהקימו האבות, עמם התמודד בלק בשבעת המזבחות שלו. וכענין (שמות כד, ה) "וַיִּשְׁלַח אֶת-נֹעָרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת, וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פָּרִים" [ואם לא מצינו "רִיח־נִיחֹחַ" בכתוב אצל קרבנות נדבה אלה, עולה ושלמים של צבור, הרי מקרא מלא דיבר הכתוב שעליהם נכרתה ברית חורב ב"נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע". ועוד "וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", ואין לך ריח ניחוח גדול מזה! ומדובר כאן על קרבן נדבה של צבור], לא זולת זה. ובחטאם בעגל הצריך מנחה ונסכים לעולת התמיד שהיא קרבן צבור [שמות תצוה כט, לח-מא... "כְּבָשִׂים בְּגִי-שָׁנָה שְׁנַיִם לַיּוֹם תָּמִיד... וְעֶשְׂרֵן סֹלֶת בְּלוֹל בְּשֶׁמֶן... וְגִסְף רְבִיעֵת הָיִין יָיִן... לְרִיחַ נִיחֹחַ אִשָּׁה לָהּ". וזה קרבן חובה של צבור]. ומאז שחטאו במרגלים, הצריך מנחה ונסכים להכשיר [כלומר, להגיע לידי "רִיח־נִיחֹחַ"] גם קרבן יחיד, עכ"ל הספורנו.

כאמור, כל תורת רבינו בסוגית הקרבנות בנויה על ההבנה שפשוטו של מקרא מלמד על הדרגה הרוחנית שהיתה נהוגה באותה תקופה. כך שפשוטו של

מקרא בפרשת משפטים לפני פרשת כי תשא, משקף את דרגתם הרוחנית של כלל ישראל בזמן מתן תורה. לכן פירוש הכתוב בפרשת משפטים על דרך הפשט מלמד את ההלכה שהיתה נוהגת ומחייבת באומה, אילו אמנם החזיקו במעמד ההוא ולא נפלו ממנו בחטא מרכזי ומהותי כמו חטא העגל. לעומת יסוד זה בפשוטו של מקרא, בלימוד של מדרש הלכה אין זה משנה באיזה חומש כתובה ההלכה, ואף אין זה משנה באיזה מקום בחומש היא כתובה. תפיסת רבינו, וההולכים בעקבותיו כגון הנצי"ב המשך חכמה ועוד, היא, שפשוטו של מקרא מלמד על אותו חלק או היבט או מרכיב של ההלכה השייך במיוחד לאותה תקופה עליה מדבר הכתוב — פרשת משפטים לפני חטא העגל, חומש ויקרא אחרי חטא העגל ולפני חטא המרגלים, ומפרקנו והלאה מציין את הדרגה של אחרי 'הנפילה' בחטא המרגלים (ועיין בזה בהרחבה בפרקי המבוא שכתבנו לפירושו ל"משך חכמה", פרק ה' על מקום כתיבת המצוה בתורה). זוהי תרומתו הייחודית של פשוטו של מקרא במסגרת השלימות של לימוד זה. אך לפי מדרש הלכה, היו חז"ל דורשים את כל דרשות סוגיתנו כאן של מנחת נסכים, גם אילו היתה כתובה בפרשת משפטים, או כי תשא או בחומש ויקרא, או בפרשת פנחס. הרי לפנינו פרק נוסף במשנתו המיוחדת והייחודית של הספורנו שקראנו בשם 'לפני' — אחרי, אשר, כאמור, הלכו בעקבותיו (תוך כדי ציון מקורם) מגדולי האחרונים כגון הנצי"ב ו"המשך חכמה".

אם צריכים לחייב את האדם להביא קרבן (ואפילו עד כדי כך שכופין אותו עד שיאמר 'רוצה אני', "יִקְרִיב אִתּוֹ" 'לרצונו') הרי שחסר לו ב"ריח הניחוח" (רש"י: נחת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני). לכן קרבנות הנדבה עד מתן תורה, ועד בכלל, השיגו את מטרתם של "רִיח־נִיחֻחַ" מעצם היותם קרבן נדבה. אולם כאשר נתחדש דין קרבן חובה, מיד אחרי חטא העגל, בקרבן תמיד, היה צורך בהשלמה מסוימת אשר תמלא מה שחסר עקב היותו קרבן חובה. השלמה זו היא מנחת נסכים הכתובה לראשונה בפרשת תצוה, שלדעת הספורנו היתה אחרי חטא העגל. לכן כאשר באה התורה לסדר את 'זבחי' של המשכן בפרשת ויקרא, והם קרבנות יחיד, עדיין אין זכר למנחת נסכים, כאשר היחיד יכול להשיג דרגת "רִיח־נִיחֻחַ" בקרבנו, עקב המרכיב של נדבה שבתוכו הוא.

אמנם אינו דומה זכות היחיד לזכות הצבור, ולכן אפשר היה לצפות שדוקא קרבן צבור ייטיב להגיע לידי "רִיחַ-נִיחֹחַ" בלי השלמה על ידי מנחת נסכים. אולם עדיף קרבן היחיד על פני קרבן הצבור, בכל הקשור עם "רִיחַ-נִיחֹחַ", כאשר יש לצפות לכח התנדבות חזק יותר אצל יחיד, מאשר אצל הצבור, שפרצופיהם אינם שווים, וכך דעותיהם. בזה מובן מדוע בפרשת ויקרא, באים קרבנות נדבה של יחיד לידי "רִיחַ-נִיחֹחַ" בלי מנחת נסכים (נהם העולה (פרק א) והשלמים (פרק ג). אין לצפות ל"רִיחַ-נִיחֹחַ" בדרך כלל אצל חטאת (פרק ד) או אשם (פרק ה) כאשר מוטב שלא יחטא אפילו בשגגה בדבר שזדונו כרת, מאשר יחטא וישוב, ובפרשת אמור מצינו מנחת נסכים בכל קרבנות הצבור, כאשר הם כולם קרבנות חובה, וזקוקים אפוא, לחיזוק כדי להגיע לידי "רִיחַ-נִיחֹחַ". בזה מצטרפים קרבנות הצבור של המועדים אל קרבן התמיד שבפרשת תצוה [עיון מעמיק בהבדל שבין קרבן תמיד ובין קרבן צבור היה מסביר לנו למה קדם קרבן תמיד לצורך במנחת - נסכים לעומת קרבן צבור, אבל אכמ"ל בזה].

על פי הנלמד עד כאן, הגענו לידי ארבעה שלבים שונים בסוגיית 'ריח ניחוח' בתורת הקרבנות, ואלה הם:

(א) קרבן נדבה של יחיד לפני חטא העגל היה בדרגת "רִיחַ-נִיחֹחַ", והוא הדין קרבן נדבה של צבור. קרבן נדבה זה לא היה זקוק לא למנחת נסכים ולא למקדש וכליו ומשרתיו.

(ב) קרבן נדבה של יחיד אחרי חטא העגל הגיע לדרגת "רִיחַ-נִיחֹחַ" בלי מנחת נסכים, אולם זקוק למשכן כליו ומשרתיו.

(ג) קרבן צבור (חובה) אחרי חטא העגל צריך מנחת נסכים כדי להשיג "רִיחַ-נִיחֹחַ".

(ד) קרבן נדבה של יחיד אחרי חטא המרגלים צריך מנחת נסכים על מנת להגיע לידי "רִיחַ-נִיחֹחַ".

כך השפיעו שני החטאים המרכזיים בתקופת דור המדבר על הלכות קרבנות, אשר בזכותם העולם מתקיים.

שיטה זו של רבינו, אודות חידושי מצוות רבות דאורייתא שנתחדשו לישראל כתוצאה מאירועים היסטוריים בתקופת התהוותם לעם במדבר, לכאורה אינה

תואמת לא את שיטת רבי עקיבא (זבחים קטז,ב) שהתורה ניתנה כלליה דקדוקיה ופרטיה מסיני, ואף לא את שיטת בר פלוגתו רבי ישמעאל שתורה ניתנה כלליה בסיני ופרטיה באוהל מועד, עיין עוד בזה ברש"י ריש פרשת משפטים המלמד 'מה עליונים מסיני אף אלה ('המשפטים') מסיני'. האם אין שומעים כאן מכלל הן ('משפטים') אתה שומע לאו (שאר החומשים)?! ועיין בזה דברי נועם ב'גור אריה' על אתר. אנו מציעים בזה מה שנראה לנו כשתי דרכים לגיטימיות בהבנת משנתו זו של הספורנו.

(א.) תקופה זאת של ארבעים שנה במדבר, היא מעין תקופת התהוות עם ישראל כעם ה', בה ניתנו לבני ישראל תורה שבעל פה, (ואחר כך) תורה שבכתב. חלו שינויים מסוימים במצוות (מספרן ו/או הרכבן) כתוצאה מאותם המאורעות, והשפעתם על דרגתם הרוחנית של כלל ישראל. זאת על פי היסוד שישראל ואורייתא וקוב"ה חד הוא. לפי דרך זאת נצטרך לפרש שהספורנו מפרש לא אליבא דרבי עקיבא ולא אליבא דרבי ישמעאל.

(ב.) מצוות לא נתחדשו אחרי מתן תורה בסיני (לא הן ולא פרטיהן) אלא נשאר במסגרת 'כללותיהן דקדוקיהן ופרטיהן' שנמסרו בעל פה למשה בסיני, אבל השתנה התפקיד של חלק זה או אחר של המצוה. שינוי זה בתפקיד המצוה הוא אשר פשוטו של מקרא מלמד. משל למה הדבר דומה, לאדם שנפגע באחד מאבריו. כעבור זמן, אבר אחר שבגופו ממלא את תפקידו של האבר שנפגע. כך בגוף של עם ישראל ותורתו ('ישראל ואורייתא'), כאשר נפגע חלק מסוים של המבנה הייחודי הזה, חלק אחר של אותו מבנה ממלא את החסר, כדי לשמור על השלימות של 'חד הוא'. לפי דרך זו אפשר לפרש ביחס אל לימודנו כאן בסוגיית הקרבנות כי מאז ומתמיד היה דין מנחת נסכים בכל סוגי הקרבנות (נדבה/חובה/צבור/יחיד). אולם בשלב מסוים לא היה נחוץ חלק זה של הקרבנות כדי שהקרבן ימלא את יעודו המלא בהגיעו לידי "יִיחֹחַ-נִיחֹחַ". כתוצאה מחטאי בני ישראל בחטא העגל ובחטא המרגלים, נפגם כוחם וכשרם של קרבנות מסוימים להגיע לידי תכליתם ("יִיחֹחַ-נִיחֹחַ"), ולכן היה צורך במרכיב, מנחת נסכים, אשר אמנם היה, אבל עד כה לא תיפקד לתכלית זו במיוחד. לפי זה, סדר כתיבת מצוות התורה יוכל ללמד כיצד מאורעות היסטוריים הביאו לידי שינוי בתפקיד של פריט זה או אחר במצוה. הוא הדין והיא המידה לגבי מצוה 'חדשה', אשר לפי שיטה זו אינה חדשה כלל וכלל.

הכתיבה 'המאוחרת' בתורה שבכתב באה רק ללמד על ייעודה החדש או הנוסף של המצוה במסגרת הקיימת מאז מתן תורה בסיני.